

GÖTEBORGS UNIVERSITET
INST FÖR PEDAGOGIK OCH SPECIALPEDAGOGIK

Vidskepelse hos barn i åldern 10-12 år

Olle Gustafsson

Examensarbete:	15 hp
Program och/eller kurs:	LAU925:2
Nivå:	Grundnivå
Termin/år:	Vt/2012
Handledare:	Jan Landström
Examinator:	Christian Bennet
Rapport nr:	VT12-IPS-06 U/V VAL LAU925

Abstract

Titel:	Vidskepelse hos barn i åldern 10-12 år
Författare:	Olle Gustafsson
Examensarbete:	15 hp
Program och/eller kurs:	LAU925:2
Nivå:	Grundnivå
Termin/år:	Vt/2012
Handledare:	Jan Landström
Examinator:	Christian Bennet
Rapport nr:	VT12-IPS-06 U/V VAL LAU925
Nyckelord:	Vidskepelse, skrock, barn,

Vidskepelse är idag vanligt förekommande i vårt samhälle trots en allt högre grad av utbildning hos befolkningen. Hur kan det komma sig, frågar sig författaren till denna studie. I teoridelen utreds hur man kan definiera vidskepelse, hur vanligt förekommande det är idag, vilka olika uttryck vidskepelse kan ta sig och vilka teorier som kan förklara varför människor är vidskepliga.

I studien har man sedan med hjälp av en enkätundersökning av 77 elever tagit reda på hur vanliga vissa former av vidskepelse är bland barn i åldrarna 10-12 år och vilka uttryck dessa tar sig bland barnen. Med hjälp av intervjuer har man sedan försökt ta reda på hur eleverna uppfattar att de vidskepliga vanorna har uppstått hos dem och hur de ser på kausaliteten mellan de vidskepliga handlingarna och de förväntade resultaten. De former av vidskepelse som undersökts är de som i studien benämns personlig vidskepelse och socialt delad vidskepelse (som inte är del av en kosmologi eller sammanhängande världsbild).

Skolans uppdrag innefattar att eleverna skall tränas i att reflektera över sina föreställningar och att de skall kunna iaktta ett kritiskt och konstruktivt förhållningssätt till olika företeelser som möter dem. Syftet med studien är att ta fram kunskap som kan bilda underlag för ett arbete i skolan kring frågor om vidskepelse och träna eleverna i att kritiskt granska sina egna och andras föreställningar inom området.

Resultatet av undersökningen visar att det visserligen finns en grupp elever som avvisar all vidskepelse (av den efterfrågade typen) men att det är en liten grupp jämfört med de flertal elever som är beredda att acceptera olika former av vidskepelse. Vardagsskrock av den typ som undersökts kan tyckas oförarglig, men förhoppningsvis är det så att man, med en genomtänkt skolundervisning kring dessa företeelser, kan bidra till att eleverna senare i livet avvisar allvarigare former av vidskepelse.

Innehållsförteckning

Abstract	1
Innehållsförteckning	1
Inledning	1
Litteraturgenomgång och teoriansknytning	3
Definition av begreppet vidskepelse	3
Olika områden för vidskepelse	4
1. Socialt delad vidskepelse som en del av en kosmologi eller sammanhängande världsbild	4
2. Annan socialt delad vidskepelse	4
3. Ockulta erfarenheter hos enskilda	5
4. Personlig vidskepelse	5
Hur vanlig är vidskepelse idag?	5
Varför är människor vidskepliga?	6
Återkoppling till barndomen	6
Behovet av en känsla av trygghet	7
Hjärnans behov av att skapa samband	7
En evolutionär förklaringsmodell	8
Skolans läroplan LGR 11 och att träna elever i kritiskt tänkande	9
Syfte	11
Metod och undersökningsgrupp	12
En kvantitativ enkätundersökning på 77 barn	12
En fenomenografisk undersökning	14
Resultat och analys	17
Frekvens och fördelning av olika former av vidskeplighet bland mina elever	17
Skillnader i vidskepelse mellan könen och mellan barn från olika kulturer	20
Hur uppfattar barnen att vidskepligheten har uppstått hos dem själva?	21
Hur uppfattar barnen kausaliteten mellan sina handlingar och resultatet?	22
Diskussion och slutsatser	24
Vanligt med vidskeplighet	25
Vidskeplighetens olika uttryck	25
Kulturella skillnader och skillnader mellan könen	26
Barnens uppfattningar om hur vidskepelse uppstår och kausaliteten bakom den?	27
Några avslutande ord	28
Referenslista	30
Bilaga 1 – Vidskepelse, Hans Zetterberg	1
Bilaga 2 – Enkätundersökning om tur och otur	2
Bilaga 3 – Resultattabeller enkätundersökning	4

Inledning

Under våren 2010 samtalade jag med några kvinnliga lärarkollegor som var gravida. De var övertygade om att man kunde avläsa könet på det väntade barnet genom att hålla en ring i en tråd framför magen. Om ringen började pendla var det en pojke i magen och om den började cirkla var det en flicka. En av kollegorna hävdade dessutom att man kunde se om den mat man har framför sig på en tallrik är nyttig för kroppen genom att pendla en ring i en tråd över maten på motsvarande sätt. Jag blev först upprörd och senare mest fascinerad över att sådana föreställningar kunde vara vanliga i en grupp akademiskt utbildade lärare.

Jag blev nyfiken på hur vanliga vidskepliga tankar är hos människor och om de finns redan hos 10-12-åringar (vilket är åldern på barnen i den elevgrupp som jag arbetar med). Hur påverkar dessa föreställningar i så fall deras liv? Kan man se skrock och vidskepelse som bara ett pittoreskt inslag i människors liv eller får det ibland allvarligare konsekvenser. Om vidskepelse får mig att handla irrationellt, begränsar mig eller t.o.m. utsätter mig för fara så är det förstås viktigt att alla elever tränas i att se och ifrågasätta orsakssambanden bakom vidskepelse.

De senaste två decennierna har det pågått en intensiv debatt i akademiska och kulturella sammanhang angående naturvetenskapens natur. I många skolor skrivs det in i styrdokumentet att eleverna inte bara skall lära sig om vetenskapliga fakta och processer utan också lära sig förstå vetenskapens natur (eng. NOS, Nature of Science) med dess möjligheter och begränsningar. I augusti 2008 ägnades ett helt nummer av *Science & Education* åt temat ”naturvetenskap, världsåskådningar och utbildning”. De diskuterade bl.a. om naturvetenskapen har en egen världsåskådning, om det finns speciella förutsättningar av ontologisk, epistemologisk eller etisk natur för att bedriva naturvetenskap? Och hur kan naturvetenskapliga världsbilder förenas med till synes motstridande religiösa och kulturella världsbilder? De kommer till slutsatsen att det är viktigt att vi får en djupare förståelse för naturvetenskapens filosofiska och metafysiska förutsättningar, dess kunskapsteori och metodik, dess historia och växelverkan med kultur och religion, för att naturvetenskapen inte skall begränsas i sin förmåga att berika människans liv och kultur. ”A key element in this broader purpose of science education is learning about the interrelationship of science and worldviews – both what has been in the past and what it can be in the present” (Matthews, 2008, s 641).

Jag skulle vilja att mina elever börjar träna sig i att ha ett naturvetenskapligt förhållningssätt till sin omvärld. Att de blir medvetna om att det finns olika sätt att förklara ett fenomen så att de förstår när det finns rationella skäl till en uppfattning och när det inte gör det. Som en del i den processen skulle jag vilja att de blir medvetna om hur vidskeplighet och vetenskap har förhållit sig till varandra i historien.

I grundskolans kursplan för de naturorienterande ämnena (LPO 94, 2000, s 46, 47) står det att:

“ utbildningen syftar till ett förhållningssätt till kunskaps- och åsiktsbildning som står i samklang med naturvetenskapens och demokratins ideal om öppenhet, respekt för systematiska undersökningar och välgrundade argument”.

”skolan skall sträva efter att eleven tilltror och utvecklar sin förmåga att se mönster och strukturer som gör världen begriplig” och att eleven ”utvecklar ett kritiskt och konstruktivt förhållningssätt till egna och andras resonemang med respekt och lyhördhet för andras ställningstaganden.

Det naturvetenskapliga sättet att tänka, så som det beskrivs i läroplanens målformuleringar, verkar stå i motsats till ett vidskepligt tankesätt. Jag vill nu göra ett försök att bilda mig en uppfattning om hur utbredd vidskeplighet är bland mina elever och skaffa mig bättre förståelse för hur de resonerar kring sin vidskepelse. Resultatet kan förhoppningsvis sedan bli ett underlag till att kunna arbeta med dessa frågor i enlighet med läroplanens mål.

Jag tänker mig att man tillsammans med eleverna kan föra resonemang kring hur det vidskepliga beteendet har uppstått och om det ger den vidskeplige några fördelar eller om det begränsar dennes möjligheter. Man kan tillsammans fundera över casualiteten i vidskepliga vanor och jämföra med hur vi vanligtvis ser på casualitet och föra resonemang kring hur man kan lära sig känna igen vidskeplighet. Jag skulle också vilja att eleverna lär sig fundera på hur de behov som deras vidskepelse svarar mot kan bli tillfredsställda på ett bättre sätt.

Litteraturgenomgång och teoriansknytning

Definition av begreppet vidskepelse

Vidskeplighet är inget tydligt definierat begrepp. I Stora synonymordboken (Strömbergs, 1996) står följande förslag på synonymer: övertro, vantro, skrock, magi, ockultism. Svenska akademins ordlista (SAOL, 1998) beskriver vidskepelse som en: "föreställning som vittnar om övertro" och de beskriver i sin tur övertro som: "alltför långtgående tro, särskilt ifråga om övernaturliga ting". Vidskepelse kan alltså definieras som tro på sådant som inte är en del av en naturalistisk världsbild, tron på gudar och mytologiska berättelser likväl som tron på att vissa handlingar eller händelser påverkar mig på ett sätt där sambanden inte har några vetenskapliga eller förnuftsmässiga förklaringar.

Nordstedts svenska ordbok (1990) beskriver vidskepelse som "tro på sådant som inte ingår i (den egna) tidens erkända kunskap eller religion". Här antyder man att vad som räknas som vidskeplighet kan variera från tid till tid beroende på hur världsbilden utvecklas. En religiös människa kan t.ex. kalla andra människors tro för vidskepelse men själv vidhålla att man har förnuftiga skäl för sin egen tro. Och på samma sätt som vi idag betraktar den medeltida folktron på tomtar, feer och allehanda egendomliga vidunder som vidskepelse, så vet vi inte vad nästa generation kommer att säga om de föreställningar vi har idag. Gustav Jahoda, brittisk professor i psykologi, skriver i boken *Fördomar, vidskepelse och övertro* (1969, s 13-14) att:

"övertro är en term som är relativ i fråga om tid och plats" ... man kan tycka att vissa föreställningar är klart och bevisbart osanna och vi är i vår fulla rätt att kalla dem vidskepliga. Dessvärre är det inte fullt så enkelt. Först och främst är det i allmänhet mycket svårt att åstadkomma ett negativt bevis". ... "Dessutom är begreppet *osann* alltid beroende av ett visst kunskapsstadium".

Det krävs alltså ett visst mått av ödmjukhet och försiktighet när man använder begreppet vidskeplighet, särskilt som vidskeplighet nästan alltid är förknippat med negativa associationer. Att kalla någon vidskeplig kan vara ett verbalt sätt att "slå någon i huvudet", på samma sätt som man kan kalla en politisk meningsmotståndare kommunist eller fascist för att denne har en avvikande åsikt. Jahoda (1969, s 13-14) igen:

"Termen vidskepelse har en starkt pejorativ [nedsättande] ton; det är mycket få människor som gärna medger att de själva är vidskepliga. De i vårt nutida samhälle som hyser trosuppfattningar som avviker från vad som är allmänt vedertaget är mycket måna om att svepa dem i en verbal kostym som ger ett positivt intryck"

Gustav Jahoda (1969, s 10) menar att det är svårt att klart och entydigt definiera vidskeplighet. Hans avskalade definition av vidskeplighet lyder:

"det slags tro och handlande som en förnuftig människa i våra dagars västerländska kulturkrets skulle betrakta som vidskeplig."

Han konstaterar (1969, s 18) att detta innebär att:

”om en bestämd tro eller ett bestämt handlingssätt nämns som vidskepligt, så är detta uteslutande baserat på författarens egen bedömning att upplysta moderna människor skulle vara överens om att betrakta företeelsen som vidskeplig. Det är klart att en sådan bedömning kan vara felaktig.”

Stuart A. Vyse är amerikansk psykolog och författare till ett flertal böcker inom ämnesområdet vidskeplighet. Han tar också upp svårigheterna med att göra en entydig definition och betonar att det är viktigt att man tar hänsyn till den sociala och historiska kontexten och vad som anses vara etablerad vetenskap. Därför menar han att man måste begränsa definitionen av vidskepelse till de områden där vetenskap och befolkning generellt är överens (Vyse, 1997).

Vidskepelse är alltså ett väldigt luddigt begrepp som kan användas för alla föreställningar och handlingar som man anser att majoriteten ”tänkande” människor i sin samtid finner oförnuftiga eller ovetenskapliga.

Olika områden för vidskepelse

Gustav Jahoda tar upp fyra kategorier av vidskepelse som även Vyse använder sig av i sin uppdelning av ämnesområdet.

1. Socialt delad vidskepelse som en del av en kosmologi eller sammanhängande världsbild

Den här formen av övertro är ofta förknippad med animism och naturreligioner där det är viktigt med magiska riter och ceremonier för att blidka andar och få välgång i jakt och jordbruk m.m. Stuart A. Vyse (1997, s 21) menar att även om vissa riktningar inom vetenskapen anser att ”all religion är vidskepelse, en missriktad tro grundad i okunnighet”, så handlar mycket av motsättningarna mellan vetenskap och religion bara om att man talar olika språk. Vyse hävdar dock att vissa moderna trosföreställningar ändå kan hamna inom det vidskepliga området. Han nämner vissa former av helande genom faith-healing-ministries och levitation genom Transendental Meditation som exempel. Han menar att dessa företeelser kan prövas genom etablerad vetenskap och att vetenskap och den allmänna befolkningen här skulle vara överens om att detta är övertro. Därför kan man, enligt Vyse, klassa dessa och liknande företeelser som vidskepelse.

2. Annan socialt delad vidskepelse

Vyse (1997) skriver att den största delen av vidskepelse överförs till oss som en del av vår kultur. Vi lär oss av andra människor att svarta katter betyder otur. De har i sin tur lärt sig detta av någon annan. Den här typen av överförd vidskepelse är vanlig vid viktiga händelser i människans liv som vid födsel, bröllop, sjukdom och begravning. Vyse (1997 s 21) ger exempel på böcker som listar tusentals sådana vidskepliga föreställningar i vår kultur.

Jahoda (1969) skriver att många socialt delade vidskepligheter har med tur och otur att göra: att spräcka en spegel, att spilla salt, hästskor, önskekällor, ta i trä, amuletter, talismaner, maskotar osv för med sig tur respektive otur.

Andra socialt delade vidskepligheter är förknippade med ett särskilt yrke som t.ex. jakt eller jordbruk. Tron på att man kan få kunskap eller kontroll över framtiden genom astrologi eller olika former av spådom hör också hit (Vyse, 1997, s 23).

Sjukdom och hälsa är områden som också är förknippade med mycket vidskepelse. Folkmedicinen är ju inte precis utdöd. Men här, påpekar Jahoda (1969), att man måste vara försiktig eftersom en del folkliga föreställningar bygger på en solid verklighetsgrund. Vetenskapen har t.ex. kunnat bekräfta att det finns verksamma beståndsdelar i vissa örtmediciner. Men, avslutar Jahoda (s 18): ”även om det sålunda kan finnas en och annan guldklimp i slagget, så förtjänar säkert det allra mesta av all folkmedicin att klassas som vidskepelse”.

3. Ockulta erfarenheter hos enskilda

Till den här gruppen av vidskepelse hör det vi kallar det paranormala som t.ex. ESP (Extra Sensory Perception, t.ex. tankeöverföring), spiritism (t.ex. samtal med döda), spöksyner eller spökljud, UFO-logi m.m. Trots att mycket forskning gjorts, särskilt inom området ESP, så har, enligt Vyse (1997), ännu inga studier gjorts som entydigt verifierat existensen av ESP. I de fall där studier verkat tyda på fungerande ESP, så har dessa studier inte senare kunnat upprepas. ESP tycks därför hamna inom kategorin vidskepelse.

4. Personlig vidskepelse

Här handlar det om att människor på ett personligt plan upplever att en viss siffra, färg, sak, dag eller plats ger mer tur (eller otur) än andra. Man kanske hade en viss tröja på sig när favoritlaget vann en viktig match. Efter det känns det bra att ha på sig den tröjan när man går på match. Vinner laget ytterligare några gånger när man bär just den tröjan så kan en vidskeplig uppfattning uppstå. Vidskeplighet kan också vara att man söker efter särskilda tecken som skall visa om det skall gå bra för mig eller inte: ”om jag träffar trädet med en sten tre gånger i rad så blir min önskan uppfylld” eller ”om trafikljuset går över från rött till grönt innan ... så kommer det hela att gå bra. Om man genomför någon slags personlig ritual inför en tentamen, en idrottsprestation eller ett parti poker eller bingo eller när man deltar i lotteri, så räknas det också till den här kategorin av personlig vidskepelse.

Hur vanlig är vidskepelse idag?

Jag har inte hittat några större, nygjorda, svenska undersökningar om hur vanligt det är med vidskepelse, däremot en drygt 30 år gammal undersökning om skrock och ockultism som Sifo har gjort i samråd med några religionssociologer (Zetterberg 1978). Undersökning gjordes år 1963 för att därefter upprepas år 1978. Tvärt emot vad man kanske skulle vänta sig under en period av stark sekularisering, och i en tid då vetenskapen gjort stora framsteg och skolutbildningen ökat kraftigt, visar undersökningen en ökning av antal människor som tror på skrock och ockulta företeelser. Närmare 20 % av befolkningen omfattar en eller flera av de föreställningar som man frågade om i undersökningen (se bilaga 1).

En något modernare amerikansk gallup-undersökning från 1990 (Vyse, 1997, s 18) visade på

liknande resultat. Respondenterna tillfrågades om hur de såg på sig själva när det gällde traditionell vidskepelse. 44 % av amerikanerna sa att de var åtminstone lite vidskepliga och 18% tillstod att de var ganska mycket eller mycket vidskepliga. I en undersökning där man jämförde barn, studenter och vuxna (Vyse, 1997, s 37) ser man inga tydliga mönster. På frågan om det finns människor som kan se in i framtiden svarar 20 % av barnen jakande medan 25 % av studenterna och de vuxna. På frågan om de är vidskepliga på något sätt svarar 46 % av barnen jakande och 40 % av studenterna och 63 % av de vuxna.

2008 gjorde Ludvig, Karlström, en student vid högskolan i Kalmar, en enkätundersökning på drygt 100 elever i högstadie- och gymnasieåldern. En av frågorna löd: "Undviker du talet 13, att kliva på A-brunnar eller gå under stegar. Har du något turtal/oturstal, turföremål. Brukar du "ta i trä" eller göra något annat som du tänker är vidskepligt?" Resultatet visade att närmare 70 % av eleverna angav att de i någon mån var vidskepliga medan 30 % ansåg sig inte vara vidskepliga alls. Karlström hittade vid någon frågeställning en större vidskepelse hos flickor än hos pojkar men i de flesta fall så liten skillnad att man inte kan dra några slutsatser av det.

Några svenska undersökningar av den här typen gjorda på barn i åldern 10-12 år har jag inte lyckats hitta.

Det är tydligt att vidskepelse i olika former är ganska vanligt förekommande även i vårt västerländska moderna samhälle men att man får stor variation på svaren beroende på hur man frågar.

Varför är människor vidskepliga?

Är människor vidskepliga för att de inte vet bättre? Av undersökningarna som redovisats här ovan verkar det ju inte vara så enkelt att man kan dela upp världen i vidskepliga och upplysta. Enligt min erfarenhet kan människor som t.ex. "tar i trä" för att förebygga olycka, erkänna att detta är skrock och inte har någon rationell grund, men trots detta fortsätter de att ta i trä - för säkerhets skull. Förutom brister i kunskap och intellektuell träning verkar det finnas djupare liggande förklaringar till människors vidskepelse. Här följer några av de vanligaste förklaringarna från litteraturen.

Återkoppling till barndomen

Jahoda (1969) funderar mycket över vilken roll det undermedvetna har i sammanhanget. Han redogör för tankegångar från kända psykologer vilka menar att det kan handla om kvardröjande känslor av fruktan som man hyst mot föräldrarna i barndomen i den s.k. Oedipus-fasen, som man försöker dämpa genom vidskepliga handlingar som t.ex. att ta-i-trä. Detta blir extra tydligt hos neurotiker som kan utveckla en mängd tvångsmässiga vanor för att ens våga lämna sitt hus. Neurotikern bygger helt enkelt upp ett försvar mot de uppfattade hoten genom att ge magisk kraft åt föremål och handlingar. Jahoda (1969 s 85) menar att fruktan är naturlig för alla barn men att somliga är mer fallna för den:

”Om fruktan slår över i ångest leder det till att världen uppfattas som farlig och hotande utan att det finns ett objektivt berättigande till detta. Här skulle vidskepelse kunna vara ett sätt att ta itu med detta tillstånd. Precis som barn kan ge föremål magisk kraft och t.ex. inte kan fås att somna utan sin nalle, så ger den vidskeplige magisk kraft åt föremål eller handlingar för att minska upplevelsen av hot i situationer där denne känner sig otrygg.”

Enligt Jahoda (1969) var både Freud och Jung överens om att mycket vidskepelse är djupt rotad i människans omedvetna mentala processer och kan betraktas som en integrerad del av vars och ens mentala utrustning, som kommer till ytan under vissa omständigheter.

Jahoda tar också upp Piagets forskning om det lilla barnets magiska världsbild där barnen fram till 10–11-årsåldern förhåller sig på ett annorlunda sätt till rum, materia, tid och orsakssammanhang och inte är i stånd att klart skilja på sitt eget jag och den omgivande världen. Den fysiska världen upplevs t.ex. inte som skarpt avskild som materiell och död utan som uppfylld av liv, medvetande och vilja. När vuxna sedan hamnar i utsatta situationer där ”gränsen mellan personen och dennes miljö tillfälligt förlorar sin skärpa ... kan man vänta sig återfall i barndomens magi”.

Behovet av en känsla av trygghet

I situationer med stor osäkerhet och stora faror råder är vidskeplighet vanligt. Jahoda (1969) hänvisar till en studie på amerikanska soldater under andra världskriget där man visar på en kraftig förekomst av vidskepelse som t.ex. att bära skyddsamuletter och vara noggrann med vissa ritualer. Han menar också att det är en vanlig folklig uppfattning att vidskepelse är mer utbredd inom många yrken som är förknippade med stor ovisshet eller stora risker, t.ex. bland sjömän och skådespelare. Jahoda formulerar sig så här: ”där slump och omständigheter inte helt kontrolleras av kunskap är människan mer benägen att tillgripa magi”.

Hjärnans behov av att skapa samband

Skinner som har ett behaviouristiskt anslag menar, enligt Jahoda (1969, s 105), att vidskepelse startar med ”en tillfällighetsbestämd operant förstärkning som senare understöts av liknande sådana.” Han menar att slumpen avgjorde att jag t.ex. fick en fin fisk vid ett speciellt ställe och att jag hade min rutiga skjorta just vid det tillfället. Då blir mitt beteende förstärkt av den lyckosamma fångsten. Om jag då väljer att gå tillbaka till samma ställe, har samma skjorta på mig och har lyckan med mig även denna gång, så kommer beteendet bli ytterligare förstärkt. Om jag då tycker mig se ett samband mellan fångsten, platsen och skjortan, som egentligen inte finns, så har ett vidskepligt tankesätt utvecklats.

Samma sak kan ske vid sjukdom. Åtgärder som görs för att lindra sjukdomen förstärks om sjukdomen spontant går över. Den som blivit frisk gör någon form av medveten eller omedveten analys och antar att någon av åtgärderna hade avgörande effekt på tillfrisknandet. Vid nästa sjukdomstillfälle provas metoden på nytt och när man på nytt blir frisk förstärks tanken på att det var min metod som botade mig. Om metoden i sig var verkningslös så har jag utvecklat en vidskeplig föreställning. Här är det viktigt att tillägga att placeboeffekten av

en huskur kan påverka tillfrisknandet så att den blir en del av förklaringen till att vidskepligheten utvecklas.

Enligt Jahoda (1969) är det ett fundamentalt kännetecken hos det mänskliga tänkandet att vilja organisera omvärlden i sammanhängande mönster. När man lyckas finna en struktur eller mening i olika grupperingar av fenomen känner man tillfredsställelse. Och omvänt uppfattar man omvärlden eller ett händelseförlopp som hotfullt eller irriterande om man inte lyckas passa in det i ett ordnat system av tankar. Det vidskepliga beteendet i många spel där slumpen har ett avgörande inflytande kan vara ett exempel på detta. Vid en studie på 14 bingosalonger under en femårsperiod (Kim M. King, 1990) påträffades många former av vidskeplighet hos spelarna. Spelarna låter sig ofta ledas av känslor och aningar (eng hunches) i sina beslut, de använder turföremål, speciella ritualer och sätter sig vid bord eller på speciella platser som skall ge dem maximal tur. Det är vanligt att spelare försöker påverka vilket nummer som skall dras genom att intensivt tänka på ett visst nummer och därmed försöka påverka utgången genom att skicka positiva tankevågor. Men, å andra sidan, får man inte tänka eller säga att man känner på sig att man kommer att vinna för det betyder otur. Ibland upplever spelarna att de kan komma in i perioder med mycket tur då chansen att vinna är större. Man kan också föröka sin tur genom att vara hjälpsam mot sina medspelare och på det viset liksom förtjäna sin tur.

En evolutionär förklaringsmodell

Det finns också de som försöker visa att vår tendens till vidskeplighet är en biprodukt av vår inlärningsförmåga. Jan Beck och Wolfgang Forstmeier har skrivit en artikel som publicerats i tidskriften *Human Nature* (2007) där de driver tesen att det naturliga urvalet gynnar individer som lär sig fortare och bättre än andra genom (1) en förmåga att känna igen regelbundenheter och (2) en längtan att kunna ge en förklaring till uppkomsten av dessa regelbundenheter. Förmågan att känna igen mönster är viktig för att kunna knyta ny information till tidigare kunskap. Ju större vår förmåga är att känna igen regelbundna mönster i händelser, dess större är chansen att vi upptäcker ny kunskap. På samma gång blir då sannolikheten större att vi ser mönster där det egentligen inte finns några. Här har då, enligt Beck/Worstmeier, det naturliga urvalet hittat den maximala kompromissen mellan försiktighet i mönsterigenkännandet (vilket leder till mindre feltolkningar men också mindre möjligheter till kunskap) och ett brett mönsterigenkännande som ger stora möjligheter till att upptäcka ny kunskap men samtidigt riskerar vidskeplighet som biprodukt. I vårt exempel ovan med fiskaren som hade god fiskelycka kunde det ju ha varit så att fiskeplatsen verkligen var rikare på fisk än andra platser medan skjortan inte hade någon betydelse för fiskelyckan. Mannens förmåga att känna igen mönster tolkade båda tillfälligheterna som regelbundenheter där det ena mönstret (platsen) ledde till nyttig kunskap medan det andra mönstret (valet av skjorta) var en feltolkning och alltså ledde till vidskeplighet. Men utan förmågan till mönsterigenkänning skulle ju mannen inte återvänt till platsen och sålunda gått miste om en större tillgång till mat. Beck/Worstmeiers modell är ett gott försök att både förklara uppkomsten till vidskepelse och varför den fortfarande finns kvar bland oss.

Skolans läroplan LGR 11 och att träna elever i kritiskt tänkande

När vi tar oss an området vidskeplighet kommer vi också i närheten av och in på religionens område. Det naturvetenskapliga tänkandet och arbetssättet har då sina begränsningar. Skolans uppgift är inte att påverka eleverna till en naturalistisk världsuppfattning, men det är viktigt att våra elever lär sig att pröva sin egen och andra människors världsbild. Att våga se med nya perspektiv på sina egna tankar och pröva dem mot andras är en viktig del i en människas mognadsprocess. I grundskolans läroplan, LGR 11 (2011 s 13), står det under rubriken Övergripande mål och riktlinjer att: ”Skolan ska ansvara för att varje elev efter genomgången grundskola ... kan använda sig av ett kritiskt tänkande och självständigt formulera ståndpunkter grundade på kunskaper och etiska överväganden”. I syftesdelen till de naturorienterande och de samhällsorienterande ämnesplanerna betonar man liknande förmågor, i t.ex fysik skriver man (LGR 11, s 127):

”Undervisningen i ämnet fysik ska syfta till att eleverna utvecklar kunskaper om fysikaliska sammanhang och nyfikenhet på och intresse för att undersöka omvärlden. Genom undervisningen ska eleverna ges möjlighet att ställa frågor om fysikaliska företeelser och sammanhang utifrån egna upplevelser och aktuella händelser. Vidare ska undervisningen ge eleverna förutsättningar att söka svar på frågor med hjälp av både systematiska undersökningar och olika typer av källor. På så sätt ska undervisningen bidra till att eleverna utvecklar ett kritiskt tänkande kring sina egna resultat, andras argument och olika informationskällor. Genom undervisningen ska eleverna också utveckla förståelse för att påståenden kan provas och värderas med hjälp av naturvetenskapliga arbetsmetoder”.

Man betonar också att eleverna behöver kunna skilja på vad som är ett naturvetenskapligt sätt att tolka verkligheten och andra tolkningssätt och att inse att de olika kulturerna påverkar varandra (LGR 11, s 127):

”Undervisningen ska skapa förutsättningar för eleverna att kunna skilja mellan naturvetenskapliga och andra sätt att skildra omvärlden. Genom undervisningen ska eleverna ges möjlighet att utveckla perspektiv på utvecklingen av naturvetenskapens världsbild och ges inblick i hur naturvetenskapen och kulturen ömsesidigt påverkar varandra.

I syftesdelen för ämnet religion skriver man (LGR 11 s 186):

”Genom undervisningen ska eleverna ges förutsättningar att kunna tolka kulturella uttryck med anknytning till religiösa traditioner. Eleverna ska också ges möjligheter att utveckla kunskap om hur man kritiskt granskar källor och samhällsfrågor med koppling till religioner och andra livsåskådningar. Undervisningen ska stimulera eleverna att reflektera över olika livsfrågor, sin identitet och sitt etiska förhållningssätt. På så sätt ska undervisningen skapa förutsättningar för eleverna att utveckla en personlig livshållning och förståelse för sitt eget och andra människors sätt att tänka och leva”.

Det blir väldigt tydligt i läroplanen att skolan har ett ansvar att träna eleverna i att kunna reflektera över sina och andra människors tankar och föreställningar från ett religiöst/kulturellt perspektiv och från ett naturvetenskapligt.

Mats Lundström (2010) har skrivit en licentiatuppsats med syftet att undersöka gymnasieelevers uppfattningar om vetenskap och pseudovetenskap med anknytning till humanbiologi och hälsa, och hur de resonerar om tillförlitligheten i budskap med vetenskapligt och pseudovetenskapligt innehåll. Begreppet pseudovetenskap definieras som ”en samling av idéer eller teorier som hävdas vara vetenskapliga men som strider mot

vetenskaplig standard och metod” (s 10). Med detta menas att fenomenen inte går att testa eller bevisa med vetenskapliga metoder. Mats Lundström tar upp astrologi, tankeläsning och healing som exempel på sådan pseudovetenskap. Han skriver att pseudovetenskap är nära förknippat med paranormala fenomen och vidskepelse, men nämner att det är svårt att göra tydliga avgränsningar mellan begreppen. Så som jag definierat vidskepelse ovan passar begreppet pseudovetenskap in i grupp två och tre i min indelning av vidskepelse t.ex. i form av alternativmedicin och ESP.

Mats Lundströms studie visar att eleverna generellt sett är positiva till naturvetenskap och forskning. Genom en enkätundersökning har man samlat information om vilka kurser i naturvetenskap eleverna gått på i olika gymnasieprogram och hur kunskapsnivån ser ut på området människokroppen/hälsa. I enkäten har eleverna också fått svara på i hur hög grad de instämmer i frågor av pseudovetenskaplig karaktär. Resultatet visar, vilket kan verka förvånande, att det inte föreligger något nämnvärt samband mellan kunskaper i humanbiologi och uppfattningar om pseudovetenskap (s 61). Goda kunskaper i humanbiologi medför alltså inte att elever i mindre omfattning instämmer i pseudovetenskapliga påståenden. Att eleverna genomgått ett större antal lästa kurser i naturvetenskap leder inte heller uppenbart till ett lågt instämmande i pseudovetenskapliga påståenden. Studien visar inte heller på några anmärkningsvärda skillnader mellan könen (s 62).

Resultatet av studien ledde till att man gjorde en ny undersökning bland elever, denna gång enbart på det naturvetenskapliga programmet. Nu försökte man ta reda på hur elever resonerar kring tillförlitligheten i vetenskapliga/pseudovetenskapliga texter. Man tolkade resultatet som att eleverna känner skillnad på de olika texternas karaktär och oftast väljer att ta ställning för det naturvetenskapliga alternativet men att de har svårt att argumentera för sina åsikter. De tycks sakna de vetenskapliga begreppen och andra epistemologiska resurser för att föra ett resonemang på vetenskaplig nivå (s 66). Mats Lundström tycker att bristen på naturvetenskaplig begreppsanvändning under elevernas diskussioner väcker många frågor inför framtida forskning. Eleverna hade svårt att upptäcka och uttrycka vilken information som saknas i texten för att de skall kunna veta med större säkerhet hur trovärdigt innehållet är. Det bör nämnas att de flesta eleverna i undersökningen hade föräldrar som inte hade svenska som modersmål.

Syfte

Vidskepliga tankar och handlingar verkar alltså, enligt tidigare forskning, vara vanliga i vårt moderna samhälle och bero på djupt mänskliga behov i vårt undermedvetna, ibland med rötter ända från vår tidiga barndom. En del vidskeplighet grundar sig i vårt behov av trygghet och struktur i tillvaron vilket blir ett sätt att göra världen hanterbar och kontrollerbar i situationer där vi annars är utlämnade åt känslor och slump. Vidskepligheten kan också sägas vara en biprodukt av vår hjärnas sätt att arbeta med inläring. De olika förklaringarna behöver inte vara motsägande utan går in i varandra och kompletterar varandra.

Vidskepliga föreställningar bygger definitionsmässigt inte på systematiska undersökningar och välgrundade argument, vilket skolans läroplan vill att vi skall träna våra elever i. Om jag, som människa, har något att vinna på att kunna igenkänna vidskeplighet och ersätta den med något bättre, så finns här ett område där vi i skolan har möjlighet att, så som läroplanen anger, träna "ett kritiskt och konstruktivt förhållningssätt" med eleverna så att de "utvecklar sin förmåga att se mönster och strukturer som gör världen begriplig" och därigenom lär sig känna igen vidskepelse. För att kunna arbeta med detta i skolan behöver jag veta mer hur om det ser ut med vidskepligheten i min elevgrupp och hur eleverna uppfattar sin vidskeplighet.

Jag kommer inte att undersöka sådan vidskepelse som faller inom de områden som berör religion och gemensamma sociala världsbilder eftersom det blir för omfattande för denna studie. Av samma skäl kommer jag inte heller att undersöka elevernas uppfattningar och upplevelser kring det ockulta eller paranormala. Istället kommer jag att koncentrera mig på socialt överförd vidskepelse och personlig vidskepelse (jfr litteraturgenomgångens område 2 och 4). Jag hoppas att mina upptäckter från dessa områden till en del kan tillämpas även på de områden som jag nu måste utesluta från min undersökning.

Med min undersökning vill jag försöka ta reda på:

Hur vanliga är vidskepliga föreställningar hos mina elever?

Vilka uttryck tar sig de vidskepliga föreställningarna?

Skiljer det något mellan könen och mellan barn från olika kulturell bakgrund?

Hur uppfattar barnen att vidskepligheten har uppstått hos dem själva?

Hur uppfattar barnen kausaliteten mellan sina handlingar och det förväntade resultatet?

Metod och undersökningsgrupp

En kvantitativ enkätundersökning på 77 barn

Jag undervisar i två elevgrupper i åldrarna 11-12 år, sammanlagt 34 elever. För att få fler deltagare i undersökningen, och därmed ett mer tillförlitligt resultat, utökade jag min undersökningsgrupp till alla elever på skolans mellanstadium, vilket då blev 77 elever i åldrarna 10-12 år. Skolans elever har till drygt 90 % föräldrar som inte har svenska som modersmål. De flesta är bosatta i Göteborgs norra stadsdelar och många lever under knappa ekonomiska förhållanden.

För att få svar på de tre första av mina frågeställningar behöver jag undersöka hela elevgruppen. Dessa frågeställningar är:

Hur vanliga är vidskepliga föreställningar hos mina elever?

Vilka uttryck tar sig de vidskepliga föreställningarna?

Skiljer det något mellan könen och mellan barn från olika kulturell bakgrund?

Att göra detta genom att observera elevernas beteende är för omständligt och tidsödande. Jag har inte heller någon möjlighet att vara med överallt där eleverna befinner sig under en hel dag och vidskepligheten är väl troligtvis inte begränsad till skolans värld. Att intervjua barnen en och en hade kanske varit den mest tillförlitliga metoden men är inte möjlig att genomföra eftersom den är en så tidsödande. Kanske kan det också vara svårt att få uppriktiga svar i en sådan intervjusituation om eleven skäms över sin vidskeplighet. Av samma skäl är det nog inte heller lämpligt att genomföra undersökningen i form av gruppsamtal. Det är nog många elever som inte är beredda att samtala öppet inför sina kamrater om sådant som de tycker är pinsamt att erkänna. Ett tag funderade jag på att fråga föräldrarna om de lagt märke till vidskeplighet hos sina barn genom någon slags enkätundersökning, men en mycket stor del av föräldrarna är nysvenskar och så pass språksvaga att utmaningen kändes för stor.

Den enklaste lösningen verkade vara att besöka klasserna en i taget och genomföra en enkätundersökning där eleverna skriftligt får svara på ett antal frågor om vidskeplighet. Eftersom frågorna var av den karaktären att de lämpade sig för en enkätundersökning beslöt jag mig för att genomföra en sådan (se bilaga 2).

Eftersom de första tre frågorna handlar om att ta reda på i vilken omfattning vidskepelse förekommer, att ringa in områden där den är vanlig och att se om det finns några anmärkningsvärda skillnader i vidskepelse mellan pojkar och flickor eller barn med olika kulturell bakgrund, så valde jag att göra en kvantitativ enkätundersökning där man lätt kan sammanställa resultatet i tabeller. Detta för att ge mig en översiktlig bild av förhållandena i gruppen (Trost, 2007, s 23).

En svårighet vid genomförandet är att elevgruppen är språksvag, dels på grund av elevernas unga ålder men också för att en mycket stor andel av barnen har svenska som andraspråk. Detta medför att deras förmåga att förstå och tolka frågorna i enkäten och att kunna uttrycka

sina tankar i skriftlig form är begränsad. Jag har fått försöka minimera svårigheterna genom att använda ett vardagligt och kortfattat språk (Trost, 2007, s 84-87). Jag har också låtit eleverna arbeta med en fråga i taget så att jag haft möjlighet att ge en kortare förklaring när det behövs.

Eftersom skrock och vidskepelse för de flesta har en negativ klang (se litteraturgenomgång) finns det en risk att barnen inte vill öppna sig och lämna ut vad de tänker och känner (Trost, 2007, s 93). Detta särskilt som de uppmanas att lämna sitt namn på enkäten. Jag har därför valt att inte använda begreppen skrock eller vidskepelse i frågorna. Jag ger också ett löfte, innan enkäten delas ut, om att ingen kommer att få reda på vem som skrivit vad på enkäterna. Jag förklarar att jag så småningom tänker fråga några av dem om de vill låta sig intervjuas av mig, så att jag får veta lite mer om hur de tänker, och att det är av den orsaken som jag ber dem skriva sina namn på enkäten. Om någon inte vill skriva sitt namn är det förstås acceptabelt (vilket en elev valde att inte göra).

Eftersom vidskeplighet är särskilt vanlig inom områden där människor känner osäkerhet och inte har kontroll över händelseutvecklingen (se litteraturgenomgången) har jag försökt att formulera frågor som ringar in områden i livet där man utsätts för denna osäkerhet. I fråga 1 (a-g) riktar jag uppmärksamheten mot sju områden där eleven ställs inför sådan osäkerhet och försöker ta reda på hur vanligt det är att vidskeplighet används som strategi för att lyckas bättre.

Fråga 2 ger eleven möjlighet att kunna ge exempel från något annat område än de jag föreslagit. I fråga 1 och 2 är svarsalternativen visserligen inte givna men svaren på frågorna kan ändå kategoriseras som ett ja eller nej, samtidigt som de ger information om vilka områden som vidskeplighet förekommer inom och vilka uttryck den tar sig.

Fråga 3 berör hur barnen upplever att någon genom hot i vidskeplig form försöker påverka deras handlingar. Detta för att jag uppfattat att det är vanligt med olika slags kedjebrev på internet där man hotar att hemska saker skall inträffa om man inte lyder uppmaningarna i meddelandena.

I fråga 4-5 vill jag ta reda på om barnen ärvt några kulturellt vanliga vidskepliga föreställningar. Här kryssar man för de alternativ¹ som man känner igen sig i, men har också möjlighet att själv lägga till något som inte finns med som alternativ i enkäten.

Fråga 6-10 undersöker om barnen använder ”magiska föremål” för att påverka händelseutvecklingen och om de försöker kontrollera framtiden genom att läsa horoskop eller spå sig.

Enkäten avslutas med frågor om namn, kön, ålder och föräldrarnas kulturella bakgrund för att kunna se om det föreligger några större skillnader i vidskeplighet mellan olika grupper. Enkäten är inte anonym eftersom jag vill kunna göra fördjupande intervjuer med några av barnen. Min ambition har varit att försöka göra en väl strukturerad enkät för att uppgifterna

---

¹ Inspiration till alternativen från: Dan Höjer, Cecilia Torudd, Skrock och skräck, 1997 samt: Jean-Luc Caradeau, Cécile Donner, Tur eller otur? En bok om vardagens skrock, 1984

skall kunna utgöra ett gott underlag för statistik och i framtiden eventuellt kunna göras i ytterligare grupper för jämförelser med andra åldrar eller kulturer.

Även om målet har varit att frågorna skall vara så entydiga som möjligt har jag valt att låta några frågor vara sammansatta av flera frågor (t.ex. 1b,c). Detta har jag gjort för att spara utrymme. Jag vill inte att enkäten skall verka så omfattande att det skapar negativa känslor hos barnen (Trost, 2007, s 46). De frågor som är sammansatta berör förstås samma område. Jag vill på detta sätt täcka in ett större område och ge eleverna möjlighet att associera till fler tillfällen.

En fenomenografisk undersökning

För att få svar på de sista frågorna i min undersökning var det inte lika lätt att genomföra en enkätundersökning. Det är svårare för barnen att formulera svar på dessa frågor, och att dessutom göra det skriftligt tror jag skulle bli för svårt för den här elevgruppen. Samtal i grupp utesluter jag även här av samma skäl som tidigare nämnts. Jag ville också ha möjlighet att ställa följdfrågor till det eleverna berättar. Jag valde därför att fråga några elever om jag fick intervju dem. Frågorna som jag vill ha svar på var alltså:

Hur uppfattar barnen att vidskepligheten har uppstått hos dem själva?

Hur uppfattar barnen kausaliteten mellan sina handlingar och det förväntade resultatet?

Frågan om hur vidskeplighet i allmänhet uppstått tycker jag att jag har fått tillfredställande svar på i litteraturen. Men hur uppfattar barnen dessa företeelser. Bryr sig barnen om att det saknas rationella samband mellan deras handlingar och förväntade resultat?

För att få svar på frågorna gjorde jag fyra st intervjuer med fenomenografisk ansats. Inom fenomenografin är människors inlärning och omvärldsuppfattning i fokus (Starrin & Svensson, 1994). Man inriktar sig på hur fenomen (företeelser eller objekt) i omvärlden uppfattas av människor. Man frågar alltså inte efter "vad något är" utan "hur något uppfattas vara". Tänkandet och inläringen beskrivs som förändringar i individens relation till omvärlden där människans meningsskapande natur är en grundläggande drivkraft i processen. "Uppfattningar" beskrivs som själva innebörden hos detta meningsskapande och står alltid i relation till ett speciellt sammanhang. Uppfattningar förändras således över tiden allt efter som relationen till omvärlden förändras.

Fenomenografiska undersökningar görs oftast genom intervjuer som spelas in i sin helhet för att därefter skrivas ut, ord för ord. Sedan startar ett analysarbete där man efter att grundligt ha bekantat sig med alla data försöker ordna och förstå likheter och skillnader i människors uppfattningar och beskriva variationen. De uppfattningar som man kan skilja ut kategoriseras sedan i olika s.k. beskrivningskategorier vilka betraktas som undersökningens utfallsrum. Till sist studerar man detta utfallsrum för att söka efter underliggande strukturer och i bästa fall nå fram till hur människor i generell mening uppfattar ett innehåll hos ett fenomen.

När jag gick igenom enkäterna markerade jag de elever som hade angett vidskepliga vanor på flera olika områden, både personligt utformad och socialt överförd vidskepelse. Så

småningom hade jag en liten grupp på 15 elever som på detta sätt tycktes mig lite mer intressant. Eftersom jag hade två större kulturella grupper representerade i undersökningen, en med ursprung i nordöstra afrika och en i mellanöstern, valde jag så småningom ut en pojke och en flicka ur vardera gruppen. Dessa elever hade också tillsammans ett brett spektrum av olika former av vidskepelse representerade i sina svar. Jag intervjuade alltså ursprungligen fyra elever. En inspelning visade sig senare ha så dålig ljudkvalitet att jag inte kunde använda mig av materialet. Jag funderade på att göra om intervjun men avstod eftersom jag bedömde det som att den inte skulle tillföra något väsentligt mervärde till resultatet.

Eleverna var väldigt samarbetsvilliga och gav intrycket av att de kände sig ärade av att ha blivit utvalda för en intervju. Vi satte oss i ett av skolans samtalsrum där vi kunde vara ostörda. Vi småpratade en stund och jag förklarade varför jag ville spela in samtalet och frågade om det gick bra. Min tanke var att sedan samtala i tur och ordning om de vidskepliga vanor som eleven angett och då ha fem frågeställningar i fokus:

1. Hur länge har du [den vidskepliga vanan]?
2. Vad tror du det var som gjorde att du började [den vidskepliga vanan]?
3. Vad tror du händer om du inte [den vidskepliga vanan]?
4. Hur vet du att [den vidskepliga vanan] fungerar?
5. Varför blir det som du vill när du [den vidskepliga vanan]?

För att komma så nära barnens uppfattningar som möjligt ställde jag vid behov följdfrågor av typen ”vad menar du med det”, ”kan du berätta mer”, ”har jag förstått dig rätt om jag tror att din uppfattning är ...”. Samtalet flöt för det mesta bra även om barnen ibland tystnade inför frågeställningar som de kanske aldrig förut ställts inför. Ibland fick jag nöja mig med svar som ”jag vet inte” och ”kan inte förklara”. Hade jag varit en mer rutinerad intervjuare kanske jag hade kunnat vara mer tålmodig och med hjälp av fler frågor kommit ännu djupare i förståelse. Men även jag var ovan vid intervjusituationen. Bara en sådan sak som om att samtalet spelades in var en faktor som till viss del splittrade uppmärksamheten. Men trots brister i intervjuarens rutin och kvaliteten på inspelningsutrustningen fick jag i alla fall information som efter utskrift, bearbetning och analys gav ett för mig intressant resultat.

Validitet och reliabilitet

När det gäller frågan om hur vanligt förekommande vidskeplighet är bland mina elever bedömer jag att validiteten på undersökningen är god. Svårigheter finns i att veta om eleverna förstått frågorna på rätt sätt och om de valt att vara uppriktiga i sina svar. Genom att jag, som tidigare nämnts, bytt ut begreppet vidskeplighet mot ”knepp för att få tur/skydda sig mot otur” hoppas jag att elevernas tveksamhet var minimal. Naturligtvis kan min taktik ha genomskådats av vissa elever, men jag registrerade inget som tydde på att eleverna skulle ha varit ovilliga att svara uppriktigt. Elevernas svar ger också en bild av att de verkar ha förstått och tolkat frågorna så som avsetts.

När det gäller frågan om vilka uttryck vidskepligheten tar sig bland eleverna påverkas naturligtvis utfallet av vilka frågor som ställts i enkäten - och vilka som inte ställts. Men jag har inte någon målsättning att försöka skapa en heltäckande bild av alla de olika vidskepliga föreställningar som skulle kunna förekomma. Jag hoppas däremot att jag scannat av ett rätt stort område och därmed fått en god uppfattning om vilken typ av föreställningar som förekommer.

Fördelningen mellan pojkar och flickor visade inte på någon större skillnad i vidskeplighet. Här styrks validiteten av att andra studier bekräftar resultatet (se litteraturgenomgången).

I den fenomenografiska undersökningen är bara tre elever intervjuade. Det låga antalet elever i undersökningen är förstås en brist och det kan därför finnas uppfattningar som jag inte upptäckt. Det som kom fram av undersökningen var ändå mycket intressant och gav en bra grund för vidare arbete med dessa frågor i elevgruppen.

Jag tolkade intervjusituationen som lugn och trygg. Jag fick känslan av att eleverna vågade vara uppriktiga och inte skämdes för sina åsikter utan snarare tyckte det var roligt att någon intresserade sig för deras tankar. Deras svar upplevdes som spontana och uppriktiga.

Min elevgrupp är inte representativ för ett genomsnitt av svenska elever. Därför kan undersökningens resultat tyvärr inte generaliseras till att gälla alla svenska elever.

Resultat och analys

Frekvens och fördelning av olika former av vidskeplighet bland mina elever

Undersökningen genomfördes på 77 elever i åldrarna 10-12 år på en grundskola med elever till största delen från Göteborgs norra stadsdelar. Drygt 90 % av barnen har föräldrar som inte har svenska som modersmål. Många kommer från en socioekonomisk besvärlig miljö med relativt stor arbetslöshet, knappa ekonomiska resurser och ofta med traumatiska upplevelser i familjernas historia. Skolan är en konfessionell friskola på kristen grund. Undersökningen gjordes på fem grupper som tillsammans bestod av 31 pojkar och 46 flickor. Enligt enkätundersökningen var 10 % av eleverna från Sverige (eller med västerländskt ursprung), 46 % hade ursprung från Mellanöstern, 27 % från Afrika, 14 % från Sydamerika och 3 % från Asien. På grund av skolans konfessionella inriktning bekänner sig en stor majoritet av barnen till kristen tro (88 %), medan elever som inte säger sig ha någon särskild tro utgör 4 % och elever med muslimsk tro eller annan tro (en elev) utgör 8 % . I de fall barnen har föräldrar med olika ursprung har jag utgått från moderns ursprungsland. Att skolans elevunderlag ser ut på det här sättet innebär förstås att resultatet inte går att generalisera till att gälla för Sveriges mellanstadieelever i stort. En jämförelse med en klass bestående av elever med i huvudsak svensk bakgrund skulle vara mycket intressant.

Så hur vidskepliga är då mina elever. I de undersökningar som gjorts tidigare, och som jag redovisat i litteraturgenomgången, kan man lite grovt säga att minst 20 % av respondenterna har ansett sig vara rejält vidskepliga medan mellan 40 % och upp mot 70 % anser sig i någon mån vara vidskepliga. Undersökningarna är ganska olika varandra och resultatet kan därför bara ses som en fingervisning om hur vanligt det är med vidskeplighet.

I min enkätundersökning har jag fått ett resultat som pekar på en högre andel vidskeplighet bland mina elever (se bilaga 3). Endast 9 elever av 77 (12 %) har helt avvisat all form av vidskepelse d.v.s. 88 % har gjort minst en anmärkning som visar att man i någon form accepterar föreställningar där kausalitet inte förekommer på ett rationellt sätt. Andel elever som har angett minst tre olika föreställningar av vidskepelse är fortfarande så hög som 64 % dvs. nästan två tredjedelar av alla elever.

Vilka uttryck tar sig de vidskepliga föreställningarna? Det finns inga anmärkningsvärda skillnader i andelar av elever som är öppna för personlig vidskepelse eller socialt överförd vidskepelse. Det är dessutom ofta svårt att göra en skarp gränsdragning mellan dessa grupper. Även om vissa ritualer som eleverna uppgett har en personlig tillämpning så kan den ju ha överförts genom att barnen sett någon annan göra något liknande. Vissa maskotar kan t.ex. vara egna uppfinningar medan andra kan vara traditionella som lyckoföremål. Förekomsten av lyckobringande föremål hos eleverna var så hög som 32 %.

Mitt syfte var också att undersöka vilka olika uttryck vidskepligheten tar sig bland eleverna och hur den fördelas med avseende på kön och kulturell bakgrund. Enkäten (se bilaga 2) var utformad för att både kunna spåra vidskepelse som barnen konstruerat på egen hand, det jag kallar personlig vidskepelse, och sådan som försts över från familj och vänner, här kallad socialt överförd vidskepelse.

När det gäller den **personliga vidskepelsen** finns det gått om exempel som visar på uppfinningsrikedom (antal elever inom parentes):

- Använda turladdade föremål som särskilda kläder, smycken, stenar, kors etc (25).
- Muta ödet genom att vara snäll (1), städa sitt rum (2), krama sitt gosdjur (1).
- Använder en viss ritual som att studsa bollen ett visst antal gånger innan man kastar (1), banka på basketkorgen innan matchen (1), knyta dubelknutar på skorna (1), pussa sitt turarmband (1), blanda kortleken precis tre gånger (1), ta tre djupa andetag innan matchen (1).
- Använda formler som att säga ”jag kommer att förlora” för att vinna (1), uttala en viss ramsa (1).
- Flera vidskepliga uttryck hänvisar till elevernas kristna kulturella bakgrund som t.ex. att göra korstecken (4), rita ett kors på pennan som används vid ett prov (1), pussa sitt kors (1), hålla fingrarna i kors (6).
- Användning av lyckotal (59) och oturstal (37)

Något förvånande var variationen på lyckotal. Jag fick 41 olika förslag på lyckotal (av totalt 64) och 27 olika olyckstal (av totalt 37). Då har visserligen flera elever uppgett fler än ett tal. Talet 6 och 7 hade något större frekvens än övriga lyckotal, sex träffar vardera, och bland olyckstalen blev det åtta träffar på talet 13. Att talet 13 fick högre frekvens var väntat eftersom detta tal är allmänt känt som olyckstal bland vidskepliga. Talet sju är ju också ett tal som av många anses vara laddat med något speciellt. Övriga lyckotal och oturstal får betraktas som personligt utformad vidskepelse.

När det gäller den **socialt överförda vidskepelsen** och användning av magiska föremål var oron för att spräcka en spegel eller att se en svart katt den vanligaste vidskepliga förställningen, men samtliga välkända exempel på vardagsskrock som fanns med i min enkät fick minst tio träffar. När det gällde att försöka värja sig för otur stod ”spottandet” högst i kurs. Fördelningen såg ut på följande sätt:

Ger otur	Antal
Gå på A-brunnar	11
Gå under en stege	10
Undvika talet 13	10
Lägga nycklar på bordet	12
Spräcka en spegel	24
Se en svart katt	18
Spilla salt	3
Tappa ett glas	1
Åtgärder mot otur	
Ta i trä	8
Spotta	17
Strö salt på axeln	2
Knacka på bordet	1
Göra korstecken	1
Gå på en K-brunn	1
Tänka på siffran sju	1
Magiska föremål	
maskot	18
amulett	24

Vad användes då som maskotar och amuletter? Jag vet inte om barnen förstod skillnaden mellan kategorierna. En del skrev på den ena men inte på den andra och en del skrev samma föremål i båda kategorierna. 15 % fler pojkar har angivit att de har någon slags maskot eller amulett. Jag valde därför att slå samman maskot och amulett till en grupp fick då följande utfall:

Halsband (7)
Halsband med öga (1)
Halsband med draköga (1)
Armband (9)
Armband med öga (1)
Kompisarmband (1)
Kors (13)
Sten (1)
Smycke (2)
Nyckelring (1)
Docka (1)
Schimpans med vit sten inuti (1)
Nalle-Puh-docka (1)
Hästska (1)
Föremål från botten av en damm (1)

Skillnader i vidskepelse mellan könen och mellan barn från olika kulturer

Förutom i användandet av maskotar/amuletter är inte skillnaderna i vidskeplighet mellan könen särskilt påfallande. För elever som angivit minst tre exempel på vidskeplighet är fördelningen helt jämn. Det är inte heller någon skillnad mellan personlig och socialt överförd vidskepelse. När man jämför alla som angivit något enda exempel på vidskeplighet har pojkarna högre procentsats på socialt överförd vidskepelse och flickorna på personlig vidskepelse. Men gruppen som bara har gjort någon enstaka markering av vidskepelse kan nog vara svårare att tolka, t.ex. är det många som annars inte angett någon vidskepelse som skrivit ner att de har ett lyckotal. Dessa tal verkar ibland helt tagna ur luften och jag får nästan känslan av att barnen kan ha uppfunnit dem under stundens ingivelse. Gruppen som har angivit minst tre exempel på vidskepelse borde vara mer statistiskt intressant att studera och här är som sagt inga större skillnader mellan könen.

När det gäller skillnader mellan olika kulturer är skillnaderna något större. Tyvärr är antalet deltagare från Europa och Asien lite för lågt för att siffrorna skall bli intressanta för dessa grupper. Skillnaden mellan barnen med ursprung från Afrika och Mellanöstern är så pass stora att man kan fråga sig vad som ligger bakom resultatet. Barnen med afrikanskt ursprung (21 st) angav åtta elever exempel på personlig vidskepelse (38 %), medan barnen med ursprung från Mellanöstern (35 st) gav 27 exempel (77 %), alltså en betydligt högre andel. Samma mönster ser vi i socialt överförd vidskepelse och i användandet av maskotar.

Ger otur	Afrika 21 elever	Mellan-östern 35 elever
Gå på A-brunnar	3	5
Gå under en stege	1	6
Undvika talet 13	-	3
Lägga nycklar på bordet	2	9
Spräcka en spegel	3	16
Se en svart katt	6	8
Spilla salt	-	1
Tappa ett glas	-	-
Åtgärder mot otur	Afrika 21 elever	Mellan-östern 35 elever
Ta i trä	1	6
Spotta	4	11
Strö salt på axeln	-	1
Knacka på bordet	-	-
Göra korstecken	-	-
Gå på en K-brunn	-	-
Tänka på siffran sju	-	-
Magiska föremål	Afrika 21 elever	Mellan-östern 35 elever
maskot	4	9
amulett	4	16

Hur uppfattar barnen att vidskepligheten har uppstått hos dem själva?

De tre elever som intervjuats är M (flicka mellanöstern), N (pojke mellanöstern) och S (pojke östra afrika):

M. knyter alltid sina skosnören dubbelt inför idrottstävlingar. Det är hennes storasyster som lärt henne att det ger tur. Hon tycker sig också själv ha märkt att det ger tur.

När M. spelade på lotteri så vann hon en gång efter att hon sagt: ”jag kommer säkert att förlora”. Nu säger hon alltid så och hon tycker att hon nu vinner oftare och om hon inte vinner så kommer hon i alla fall närmre vinst. Frasen fungerar som en slags trollformel.

M. har också ett halsband som hon fått av sin mamma. Hon tycker att hon lyckas bättre när hon bär halsbandet och har kommit att se på armbandet som en maskot.

S. tecknar ett kors i luften innan han slår en straff eller frispark. Han såg en annan spelare göra detta och ville testa själv. Första gången han testade gick det bra.

Han har också en lyckosten som han (och alla andra i laget) fått av sin tränare. En gång när han hade stenen med sig var han målvakt och han gjorde då några bra räddningar. Det känns bra att ha stenen i fickan. Han använder den för att han märkt att det fungerar. Ibland frågar de varandra i laget om de har med stenen, särskilt när det är viktiga matcher.

N. försöker vara extra snäll innan han skall tävla, och så håller han tummarna. Han säger att det inte är någon som lärt honom detta utan att det bara vuxit fram och blivit en vana.

N. har en ring som han fått av sin farmor som han betraktar som en turring. När jag frågar hur han vet att det är en turring svarar han: ”Jag kände en dag, idag har jag haft tur, det måste vara en turring”. När N. ser en svart katt tror han att det ger otur. Han skyddar sig genom att spotta runt omkring sig. Det är hans kusiner som lärt honom att göra så för att skydda sig från otur.

N. har också en nalle som han har i sängen när han skall sova. Han har haft den sedan han var ett år gammal. Han tänker att den ”skickar typ hjälp till någon” om fara hotar och den gör så han inte får mardrömmar. ”Det känns som om någon är bredvid mig och skyddar mig”.

Hur uppfattar då barnen att vidskepligheten har uppstått hos dem? Jag kan se tre olika beskrivningskategorier.

1. Någon annan har lärt mig.

Ibland överförs vidskepelsen tydligt till barnet från någon närstående eller annan förebild.

Detta är ju fallet med M:s dubbelknutar på skosnören som hennes syster sagt skall ge tur. S:s korstecken i luften innan en frispark och stenen han fått av lagledaren är ju också exempel på socialt överförd vidskepele, liksom N:s tankar om svarta katter och spottande. Barnen är tydligt medvetna om hur de fått dessa tankar, att de fått dem från någon annan.

2. En personlig upptäckt.

I några fall är barnen medvetna om specifika händelser där de haft tur. De har då förknippat ett visst handlande eller föremål med framgången och dragit slutsatsen att det föreligger ett

samband dem emellan. Detta gäller M. när hon säger ”jag kommer säkert att förlora” inför ett lotteri och ringen som N. fått av sin farmor. Här är barnen också medvetna om hur deras tro har uppstått om än inte lika tydligt.

3. Något som vuxit fram utan att jag varit medveten om det.

När det gäller M:s halsband och N:s nalle är deras upplevelser inte lika tydligt kopplade till någon speciell händelse utan mer till en känsla av trygghet som växt fram efter hand. I båda fallen kopplas föremålen till en närvaro, M. känner det som om hennes mamma är med henne, och N. känner att någon sitter bredvid honom på sängen. Barnen verkar inte vara medvetna om hur denna känsla uppstått, bara att den finns där.

Hur uppfattar barnen kausaliteten mellan sina handlingar och resultatet?

När M. skall försöka förklara hur hennes handlingar och föremål fungerar blir hon väldigt osäker. Hon säger att hon inte vet, att det bara känns som om det fungerar.

Men när hon använder sitt lyckoarmband, som hon fått av sin mamma, känner hon det som om hennes mamma är med henne och att hon då får bättre självförtroende. Hon säger att det är självförtroendet som ger henne tur, men självförtroendet får hon av att bära armbandet.

S. vet inte om hans korstecken fungerar och han säger ”det är bara en sak jag gör”. När jag ber honom gissa hur det fungerar säger han ”Gud kanske, att Gud ser att jag vill lite extra”

När jag ber honom förklara hur stenen i fickan kan göra så att han spelar bättre skrattar han lite förläget och säger att han inte vet. Han vill inte gissa.

N. ”känner” att han får tur av att hålla tummarna när han tävlar. Han tänker att det är Gud som hjälper honom när han håller tummarna. När jag frågar varför Gud skulle hjälpa honom när han håller tummarna svarar han: ”jo, för jag är ju extra snäll också”. Att hålla tummarna är ett slags tecken till Gud.

När det gäller turringen har han inga tankar om hur det fungerar. Han konstaterar bara ”när jag använt den har jag haft tur”.

Hur skyddet från olycka genom att spotta fungerar är mer komplicerat. Enligt N. är det katten som kastar olycka på dig. Katten vet att du kommer och väljer att skicka på dig olycka. När man spottar i en cirkel bildas ett magiskt skydd runt omkring en som hindrar kattens olyckor att träffa dig.

Hur nallen gör när den skyddar honom på natten vet han inte, ”det bara känns så”. När jag frågar om det är nallen själv som ger hjälpen eller om det är hans tro på nallen som gör honom trygg så svarar han att det är hans tro samtidigt som han säger att den kan hjälpa på riktigt och att det inte skulle fungera med en annan docka ”för den här har jag haft så länge, sen jag var bäbis, jag tycker bara om den bäst”.

Även här tycker jag mig se tre olika uppfattningar hos barnen.

1. Jag vet inte.

Det verkar som om barnen i många fall accepterat sina vidskepliga förreställningar utan att närmare fundera över några orsakssamband. Det gäller M:s dubbelknutar, S:s lyckosten och N:s turring. Om jag frågar hur det fungerar kommer efter en stunds ”förvånad” tystnad svaret ”det vet jag inte, det bara känns så”. Jag får känslan att de aldrig tänkt på detta tidigare.

2. En magisk/religiös förklaring.

När N. håller tummarna och S. gör korstecken tänker de sig att de på något sätt aktiverar ”gud” så att denne hjälper dem. Det skadar förstås inte att som N. först muta ”gud” genom att vara lite extra snäll. Även spottandet aktiverar någon slags andlig kraft som kommer till min hjälp även om det här är mer osäkert om det är jag själv som skapar mitt kraftfält eller någon utanför mig själv.

3. Min tro och mitt självförtroende är framgångsfaktorerna.

Bilden blir svårare att tolka när det gäller M:s halsband och N:s nalle. Föremålen förmedlar en känsla av närvaro. Jag får känslan av att barnen pendlar mellan å ena sidan en förståelse av att det är min tro på föremålen som ger det självförtroende och trygghet som jag behöver för att bättre lyckas och å andra sidan en tro på en mystisk förmåga hos armbandet respektive nallen. Kanske syns här ett första steg på väg mot en mognad i förståelsen av kausaliteten mellan föremålen och min upplevelse.

Diskussion och slutsatser

Det finns många beröringspunkter mellan vidskepelse och religiös tro. Många med en ickereligiös världsbild skulle kanske kalla all religiös tro för vidskepelse (socialt delad vidskepelse som del av en sammanhänande världsbild, område 1 enl. litteraturgenomgången). Men eftersom många troende kan ge förnuftiga och väl avvägda skäl för sin övertygelse samtidigt som naturvetenskapen många gånger är begränsad i sin förmåga att mäta och beskriva sådant som hör till livets ”andliga områden” så är det inte självklart var gränsen för vidskepelse skall dras. Detta framgår också av den intensiva debatt om vetenskapens natur som pågått en längre tid. Den tidigare citerade upplagan av *Science & Education* (Matthews, 2008) på just detta tema gjorde klart hur viktigt det är att vi reflekterar över naturvetenskapens förtjänster och begränsningar för att den skall kunna vara ett verkningsfullt redskap i att fördjupa människors världsbild. En alltför naturalistisk utgångspunkt kan nog få en del människor att undermedvetet känna sig hotade och därför ta avstånd från ett naturvetenskapligt förhållningssätt, när de upplever att en sådan uppfattning inte går ihop med deras intuitioner. Vi behöver lyssna in vad det är människor *egentligen* säger när de ger uttryck för vidskeplighet och hjälpa varandra att våga se med olika perspektiv på våra föreställningar, där det naturvetenskapliga tankesättet utgör ett mycket viktigt sådant perspektiv. Det är stor skillnad mellan att t.ex. bära ett kors som en identitetsmarkör eller att göra det för att få framgång eller beskydd. Eftersom det inte finns något i kristen tro som säger att Gud skulle ge framgång eller beskydd åt den som bär ett kors, så är det ju en uppenbart vidskeplig handling att bära ett kors med den förhoppningen. Detsamma gäller förstås om man gör korstecken innan man tar en lott eller slår en straffspark. Att fundera över vilka handlingar som har en vidskeplig grund och vilka som baseras på en reflekterande tro borde vara viktigt för varje troende. Att ställa sig själv frågor av typen: Varför tror jag så här? Finns det något som skulle kunna förklara varför det blir på ett visst vis om jag utför en ”vidskeplig” handling? Kan jag testa om det verkligen fungerar? Begränsar eller berikar den här vanan mitt liv? osv. är viktigt för att förstå sig själv och få en förmåga att kunna ifrågasätta tankar och idéer som möter en i samhället. Man får då förhoppningsvis ett skydd mot att alltför lättvindigt bli utnyttjad eller råka in i tankemönster som på ett negativt sätt begränsar ens liv. Detta gäller förstås generellt för alla människor oavsett om man har en religiös tro i botten eller inte.

Så till resultatet av min undersökning. Jag tycker enkäten fungerade bra och fyllde sitt syfte. Jag fick en ganska klar bild av vilka elever som kunde acceptera vidskepelse och vilka som tog avstånd. Intervjuerna gick också bra men jag kände tydligt att resultatet skulle blivit bättre med mer rutin i intervjutekniken (och bättre inspelningsutrustning). Det var svårt att avgöra om man verkligen nått ända fram till elevernas verkliga uppfattningar eller om det fanns mer att upptäcka. Med mer rutin kan jag tänka mig att man blir mer avslappnad i intervjusituationen och hittar bättre följdfrågor.

Vanligt med vidskeplighet

En slutsats av min undersökning, och således svar på den första av mina frågeställningar, är att vidskepelse i olika former är vanligt förekommande bland mina elever, t.o.m. mycket vanligt. Att vidskepelsen skulle vara så frekvent att nästan 90 % av eleverna i någon form kunde acceptera vidskeplighet förvånade mig. Det kanske inte borde ha gjort det mot bakgrund av mina litteraturstudier. Enligt Jahoda (1969) var ju både Freud och Young övertygade om att vidskepelse hade sin grund i det omedvetna vilket bekräftas av Beck/Forstmeiers (2007) tankar om vidskepelsens ursprung i evolutionsbiologi. Detta medför att graden vidskeplighet inte självklart påverkas av att mina elever lever i en kultur som präglas av naturvetenskaplig skolning eller allmän upplysning. Dessutom är de ju barn i 10-12 årsåldern och kan inte fullt ut ha förväntats lämna barndomens "magiska världsbild" där de, enligt Piaget, fram till 10–11-årsåldern förhåller sig på ett annorlunda sätt till rum, materia, tid och orsakssammanhang.

Så fanns det ju också i min undersökning en grupp elever (12 %) som avvisar allt av den undersökta formen av vidskeplighet. Vad är det som ligger bakom deras avvisande hållning? Att hitta gemensamma nämnare för den gruppens inställning till vidskeplighet är ett område där ytterligare forskning skulle vara av intresse i sökandet efter en framkomlig väg att arbeta på för att minska vidskepligheten bland eleverna.

Vidskeplighetens olika uttryck

Den andra frågeställningen gällde vilka uttryck vidskepelsen kan ta sig bland barnen. Fördelningen av vidskepliga handlingar mellan olika områden i fråga 1 (a-g) på min enkät var mycket ojämn. 16 respektive 14 elever angav någon vidskeplig vana på något eller båda alternativen 1 b (idrott) och 1 c (spel/lotteri). Sju elever angav vidskeplig vana på område 1 d (inför prov eller läxförhör). Alternativ a) vidskepliga morgonrutiner för att en hel dag skall bli framgångsrik, (e) när man skall göra något man känner sig orolig inför i största allmänhet, (f) att närstående skall vara sams och (g) att sjuka skall bli friska, lämnades i stort sett utan att någon enda vidskeplig handling angavs (se bilaga 2). Detta förvånade mig eftersom områdena a-g är lika i det avseendet att här finns stora osäkerhetsfaktorer som man som elev skulle vilja ha kontroll över, men inte helt kan få kontroll över. Enligt litteraturen är det ju t.ex. just denna osäkerhet som skulle kunna generera vidskepelse. Här finns, enligt teorin, ett behov för människan av att se samband mellan framgång och metoder för att få framgång, metoder som helst går att kontrollera. Varför blir då fördelningen så spridd? Kanske svaret är så enkelt som att sport, spel/lotteri och prov är något som är väldigt konkret och regelbundet återkommande för barnen. De övriga situationerna, (a, e-g) är mer övergripande och abstrakta frågeställningar. Om barnen skulle ha vidskepliga beteenden på dessa områden så kanske de därför inte är medvetna om detta på samma sätt. Här skulle behövas ytterligare studier om man vill ha klarhet i vari skillnaderna beror på, för jag har svårt att tänka mig att så stora och centrala områden som de som kretsar kring våra matvanor och vår hälsa inte skulle beröras av vidskeplighet på samma sätt som idrott, spel och prov.

Att så många som 32 procent av barnen skulle ange någon form av maskot eller amulett förvånade mig. Vad i vår kultur uppmuntrar till detta? TV-serier? barn- och ungdomsböcker? det kulturella arvet från släkt och vänner? Detta svarar inte min undersökning på. Jag ser bara att företeelsen är vanlig. Det är också förvånansvärt många som angivit att de bryr sig om sådant som vi mer traditionellt benämner skrock (som att inte spräcka speglar eller lägga nycklar på bordet).

Jag ser alltså tydligt i min undersökning att vidskepelsen tar sig många olika uttryck både vad gäller socialt överförd (traditionell) vidskepelse och sådan som växer fram, eller uppfinns, av den enskilda individen och att maskotar och turtal är väldigt vanligt förekommande.

Kulturella skillnader och skillnader mellan könen

Jag konstaterade en större skillnad i vidskepelse mellan gruppen elever med afrikanskt ursprung och gruppen med ursprung från mellanöstern. Enligt teorierna för hur vidskeplighet uppstår borde förutsättningarna vara ungefär de samma för båda grupperna vad gäller personligt utformad vidskepelse. När det gäller återkoppling till barndomens magiska värld står ju grupperna lika nära varandra i ålder. Hjärnans behov av att skapa samband och förmåga till mönsterigenkänning är ju också den lika i båda grupperna. Är det då skillnaden i trygghet som kan ge utslag? I båda grupperna har de flesta familjerna kommit till Sverige som flyktingar, men barnen är nästan alla födda i Sverige. Båda grupperna har ett stort mått av traumatiska erfarenheter med sig i bagaget. Det är alltså troligtvis inte heller skillnader i otrygghet på grund av barnens bakgrund som kan förklara skillnaderna i vidskeplighet mellan grupperna. Jag har inte heller stött på något i litteraturen som skulle kunna förklara dessa olikheter.

Skillnaderna i socialt överförd vidskepelse kan kanske förklaras med att de båda grupperna har bevarat olika mycket vidskepelse inom sin kultur och att de sedan överför detta till sina barn. Kan det vara så att man genom en större öppenhet för ett socialt överförd vidskepligt tankesätt också skapar en större benägenhet hos barnen att uppfinna egna vidskepliga ritualer för trygghet och framgång?

Det skulle också vara intressant att undersöka om olika kulturer av kristen tro har olika förhållningssätt till vidskeplighet. Detta skulle kunna vara en av orsakerna till varför gruppen med afrikanska elever var mindre vidskeplig än gruppen från mellanöstern. Bland de kristna afrikanska eleverna finns många familjer som har en mer evangelikal, pingstinriktad bakgrund där jag kan tänka mig, (utifrån min egen erfarenhet), att vidskepelse ofta betraktas just som otro eller vantro. Den vidskeplige låter så att säga något annat ta över områden som tillhör Gud och det kristna livet. Bland eleverna från mellanöstern tillhör de flesta familjerna den ortodoxa kyrkan. Kan det vara så att det är mindre vanligt i dessa sammanhang att reflektera över vidskepelse och att man därför oftare för vidare vidskepliga tankesätt och inte heller lika ofta konfronterar sina barns vidskepliga tendenser? Kanske är det bara mina fördomar som kommer till tals, men det skulle vara intressant att undersöka om det ligger något i detta.

Att det inte skulle vara någon större skillnad mellan pojkars och flickors vidskeplighet var för mig ingen självklarhet. Även om samhället idag, ur ett genusperspektiv, på många områden är allt mer gränsöverskridande, så är min erfarenhet ändå att pojkars och flickors fritidssysselsättningar fortfarande ofta ser ganska olika ut. Man gör olika saker på internet, man ser olika sorters tv-program, deltar i olika sorters fritidsaktiviteter osv. Men enligt min enkät så leder det i alla fall inte till några större skillnader i personlig eller kulturellt överförd vidskepelse. Detta resultat bekräftas också av Mats Lundströms (2010) avhandling. Han såg inte några större skillnader mellan könen när det gäller i hur hög grad man var villig att instämma i pseudovetenskapliga påståenden. Ludvig Karlsson (2008) såg en svag tendens till större vidskeplighet hos flickor men så liten att den inte kan fastslås som statistiskt säkerställd.

Jag kan alltså dra slutsatsen, på den tredje av mina frågeställningar, att det inte föreligger några större skillnader i vidskeplighet mellan pojkar och flickor men att mellanösternkulturen verkar ha en större öppenhet för vidskeplighet än den östafrikanska. Om skillnaderna beror på att man bevarat olika mycket vidskepliga traditioner inom kulturen, eller om det beror på skillnader i akademisk bakgrund, eller om det är innehållet i den specifika formen av kristen tro som påverkar vidskepligheten eller om det finns ytterligare någon annan orsak (eller en kombination av olika faktorer)? det får bli föremål för ytterligare undersökningar.

Det skulle dessutom vara mycket intressant att göra samma undersökning, som jag nu genomfört på min skola, i en grupp elever där de flesta barnen har föräldrar med svensk bakgrund.

Barnens uppfattningar om hur vidskepelse uppstår och kausaliteten bakom den?

Barnen uppfattade att de hade lärt sig den vidskepliga vanan av någon annan, eller att de hade kommit på sambandet mellan handling och resultat av en slump. Ett tredje sätt var en uppfattning där man inte visste säkert utan upplevde att det var en vana som man alltid haft eller som växt fram så småningom utan att man riktigt kunde förklara hur.

Hur barnen uppfattningar de kausala sambanden i sin vidskeplighet sammanfattade jag i tre beskrivningskategorier: 1. Jag vet inte 2. En magisk/religiös föreställning 3. Min tro och mitt självförtroende är framgångsfaktorerna. Att barnen ofta svarar "jag vet inte" och alltså inte har reflekterat över sina föreställningar är kanske inte så konstigt. Här ser jag emellertid en möjlighet att hjälpa eleverna att göra just det. Barnens uppfattningar, som de uttryckts i punkt 3, kanske kan utnyttjas för att bygga en bro mellan den magiska/religiösa uppfattningen och ett mer reflekterande förhållningssätt. Barnen antyder ju att det kanske inte är maskoten i sig själv som åstadkommer tur/beskydd, utan att det är vad maskoten åstadkommer i min upplevelsevärld som förändrar mina förutsättningar. Här kan man säkert bygga vidare och tillsammans med barnen fundera över vad som skulle kunna åstadkomma samma trygghet inom mig om jag inte hade maskoten. Det finns också en möjlighet att i detta sammanhang samtala om kausalitet. Hur kan en "nalle" hjälpa mig? Varför gör nallen mig trygg? Vad mer kan gör mig trygg? Hur påverkas jag när jag är trygg? osv.

Kan man alltså träna eleverna i att känna igen det som är karaktäristiskt för vidskepelse, så att de istället för att härma någon annans vidskepliga beteende, igenkänner beteendet som skrock

och därmed avisar det. Kan man träna elever att förstå när ett sammanträffande troligtvis var en ren tillfällighet. Ett visst mått av förmåga till sannolikhetsstänkande borde höra till vår matematiska allmänbildning. Att spontant reflektera över om det verkligen finns ett samband mellan en handling och ett resultat och hur det sambandet i så fall ser ut borde också vara naturligt. Hur tränar man detta i skolan på ett framgångsrikt sätt?

Mats Lundström (2010) konstaterade ju att studenterna i hans undersökning inte blev mindre vidskepliga (inom området kropp/hälsa) med större mängd kunskap i humanbiologi. Han registrerade att även om de såg skillnad på en vetenskaplig och en pseudovetenskaplig text, så saknade de naturvetenskapliga begrepp för att kunna argumentera för varför de föredrog den ena framför den andra. De kunde inte heller förstå vilka fakta som de skulle behöva ytterligare för att skapa trovärdighet åt texten. Här ser jag ett behov av att utforma undervisningen så att eleverna inte bara pluggar kunskaper utan får gott om tid till reflektion. Ett naturvetenskapligt ordföråd behöver byggas upp så att man kan argumentera för sina åsikter. Kanske behöver man låta texter som inte är så typiskt naturvetenskapliga till sin karaktär tas upp till diskussion på NO-lektionerna för att träna eleverna i att reflektera över vilka "kunskaper" som bygger på vetenskaplig grund, och vilken grund de i annat fall bygger på.

Några avslutande ord

Jag har nog tidigare levt i föreställningen att vidskepelse, av den art som jag analyserat i denna studie, var något relativt sällsynt i vårt "moderna" samhälle. När någon t.ex. knackat i bordet och sagt "peppar peppar ta i trä" efter att de berättat om något som gått bra, så har jag tänkt att de nog egentligen inte tillmäter sin handling någon verklig betydelse utan bara gett ett kulturellt uttryck för att man hoppas det skall fortsätta gå bra (och så är det kanske också för de flesta människor). Men under mina litteraturstudier, samtal och intervjuer under arbetets gång har jag förstått att många fler människor än jag kunde ana verkligen tillmäter dessa handlingar effekt och får olustkänslor om de inte utför dem. Alla faktorer som styr och påverkar våra liv är värda att granskas. De flesta föreställningar som undersökts i min studie är inte av den arten att de påverkar elevernas vardag i någon större utsträckning. Men kanske är det så att man, med en genomtänkt skolundervisning, kan "stänga en dörr", som om den får stå öppen kan släppa in värre former av vidskepelse senare i livet. Kan man hjälpa eleverna till ett kritiskt och konstruktivt förhållningssätt och hjälpa dem att kunna analysera och igenkänna mönster och strukturer som inte bär på någon kausalitet, då kanske man kan utrusta dem med redskap som hjälper dem att inte bli bedragna senare i livet. Det är i alla fall min förhoppning!

Med utgångspunkt i läroplanen kan jag därför sträva mot att alla elever under sin skoltid lär sig känna igen vidskeplighet när de träffar på den och att de kan föra ett resonemang kring hur de skall förhålla sig till den både utifrån ett kulturellt förhållningssätt och ett naturvetenskapligt. När jag påbörjade detta arbete var LPO 94 den gällande läroplanen och citaten från läroplanen i detta arbetes inledning kom därför därifrån. När arbetet nu avslutas har en ny läroplan trätt i kraft, LGR 11, och texten om kritiskt tänkande i teoridelen av detta arbete har förstås reviderats så att innehållet hämtas från den nu gällande läroplanen. Men jag har låtit inledningens citat vara kvar från den äldre

läroplanen för att visa på att det finns en tydlig linje långt tillbaka i tiden, för en skola där det inte bara förmedlas faktakunskaper utan också ett förhållningssätt där eleverna tränas till självständiga individer med förmåga till självständig analys och slutledning. Vikten av detta kan inte nog betonas.

Referenslista

Bengt Starrin & Per-Gunnar Svensson, 1994, Kvalitativ metod och vetenskapsteori
Utgiven av: Studentlitteratur AB, ISBN: 9789144398617

Dan Höjer, Cecilia Torudd, 1997. Skrock och skräck.
Utgiven av: Raben & Sjögren Bokförlag, ISBN 91-29-63972-7

Gustav Jahoda, 1969, fördomar, vidskepelse och övertro i deras psykologiska sammanhang.
Utgiven av Aktiebolaget Tryckmans, Stockholm 1972, 35-1341-3

Jan Beck, Wolfgang Forstmeier, 2007, Superstition and Belief as Inevitable By-Products of an Adaptive Learning Strategy, Human Nature, Spring 2007, Vol. 18. No. 1

Jan Trost, 2007, Enkätboken,
Utgiven av Studentlitteratur 2007, ISBN 978-91-44-04046-2

Jean-Luc Caradeau, CécileDonner, 1984. Tur eller otur? En bok om vardagens skrock.
Utgiven av J.A. Lindblads bokförlag AB, ISBN 91-32-42553-8

Kim M. King. Ph.D. Hiram College, 1990, Neutralizing Marginally Deviant Behavior: Bingo Players and Superstition, Journal of Gambling Studies Vol. 6(1) 1990

Ludvig Karlström, 2008. Att skapa kausalitet. En studie i ungdomars syn på vidskeplighet och dess utbredning. Högskolan i Kalmar, humanvetenskapliga institutionen, C-uppsats.

Mats Lundström, 2010, Vetenskap eller pseudovetenskap – En studie om elevers uppfattningar om naturvetenskap, pseudovetenskap och tillförlitlighet, Holmbergs, Malmö 2010, Licentiatuppsats

Michael R Matthews, 2008, Science, Worldviews and Education: An Introduction
Sci & Educ (2009) 18:641-666, DOI 10.1007/s11191-008-9170-6

Staffan Stukát, 2005. Att skriva examensarbete inom utbildningsvetenskap.
Utgiven av Studentlitteratur, Lund. ISBN 91-44-03615-9

Skolverket, 2000. LPO 94, Inrättad 2000-07 SKOLFS: 2000:135

Skolverket, 2011. LGR 11, ISBN: 978-91-38325-41-4.

Stuart A Vyse, 1997, Believing in magic – the psychology of superstition,
Utgiven av Oxford university press, ISSN 0-19-507882-9

Bilaga 1 – Vidskepelse, Hans Zetterberg

För att kallas förnuftiga måste intellektuella verksamheter underkastas en viss disciplin. Den viktigaste regeln för förnuftig intellektuell verksamhet är att man bara skall hävda sådant som det finns skäl att tro på. Skäl att tro på något har man (1) om det finns belägg för saken, eller (2) om direkta belägg saknas men redlig argumentation kan ges för saken utifrån andra belagda sakförhållanden, eller (3) om en auktoritet känd för sin respekt för belägg och redliga argument visar sig omfatta samma tro. Om man hävdar en tro utan att något av dessa skäl föreligger kan man kallas oförståndig eller oförnuftig; i grava fall kallas man vidskeplig.

Ökar eller minskar vidskepligheten i Sverige? Hur är det med tron att vissa människor kan se in i framtiden, tron på horoskop, spådomar från handens linjer eller kaffesump, fyrklöver, svart katt över vägen, nycklar på bordet, fredagen den 13e, gå under en stege, tron på gengångare, tron på själavandring?

I december 1963 gjorde Sifo i samråd med några religionssociologer en undersökning om skrock och ockultism baserad på 1.350 intervjuer. I februari 1978, nästan 15 år senare, har vi upprepats undersökningen med 1.068 intervjuer.

Folktrons omen om goda och dåliga händelser är en vidskepelse som lever kvar. Här är några frågor om gammal skrock besvarade av moderna, vuxna människor, 18-70 år:

		1963 %	1978 %
<i>Tror ni att det kan innebära tur att hitta en fyrklöver?</i>	Ja	12	14
<i>Tror ni att det betyder otur om en svart katt går över vägen?</i>	Ja	11	15
<i>Tror ni att det betyder otur att lägga nycklar på bordet?</i>	Ja	8	10
<i>Tror ni att det betyder otur att gå under en stege?</i>	Ja	7	13
<i>Tror ni att talet 13 betyder något, t ex 13 vid bordet, fredagen den 13e osv?</i>	Ja	7	10

Det är fel att tro att skrocken gått i graven med en gången generation. Ungefär var femte svensk omfattar en eller flera av de nämnda skrockfulla föreställningarna. Andelen har inte minskat de senaste 15 åren; man skönjer snarare en svag ökning av de skrockfulla.

Artikeln finns i sin helhet på: <http://zetterberg.org/Papers/ppr1979a.htm>

Bilaga 2 – Enkätundersökning om tur och otur

1. Har du några knep för att få tur. Brukar du göra på något speciellt sätt för att det skall gå bra för dig:

a. när du går upp på morgonen och du vill att det skall bli en bra dag? _____

_____

_____

b. när du vill lyckas i sport eller ditt lag skall vinna en match? _____

_____

_____

c. när du vill vinna i lotteri eller när du spelar spel? _____

_____

_____

d. när du skall ha läxförhör eller prov? _____

_____

_____

e. när du skall göra något som du tycker är svårt eller känner dig orolig inför? _____

_____

_____

f. när du eller någon annan är sjuk? _____

_____

_____

g. när du vill att människor som du känner skall vara vänner? _____

_____

_____

2. Har du några andra knep som ger dig tur? _____

_____

_____

3. Har du fått något meddelande på internet (kedjebrev) där de säger åt dig att skicka det vidare till dina vänner och att något hemskt skall hända om du inte gör det?

Om du fått ett sådant meddelande, hur kändes det då? _____

_____

4. Är det något av det som står här nedanför som kan ge dig otur? Kryssa i rutan i så fall.

- ☐ Gå på A-brunnar eller gå på kanten mellan gatstenarna i trottoaren.
  - ☐ Gå under en stege som står uppställd mot en vägg.
  - ☐ Talet 13
  - ☐ Lägga sina nycklar på ett bord.
  - ☐ Göra sönder en spegel.
  - ☐ Se en svart katt.
  - ☐ Något annat: _____
-

5. Om du gjort något som du tror ger otur. Försöker du stoppa oturen på något sätt då?

- ☐ Ta i en sak som är gjord av trä
  - ☐ Spotta tre gånger.
  - ☐ Något annat sätt: _____
-

6. Har du något turtal? vilket då i så fall? _____ eller oturstal? _____

7. Har du någon maskot som du har med dig när du behöver tur? Vad då i så fall? _____

---

8. Har du någon lyckosak (amulett) som skyddar dig mot olyckor och otur? Vad då i så fall? _____

---

9. Brukar du läsa horoskop? _____

10. Brukar du spå dig? Hur gör du då i så fall? _____

Jag är ☐ flicka ☐ pojke och jag är _____ år gammal.

Min pappas är född i landet: _____ och mamma i: _____

Min religion är: ☐ Ingen särskild ☐ muslim ☐ kristen annan: _____

Jag heter _____ och går i klass _____

Bilaga 3 – Resultattabeller enkätundersökning

Antal procent som angivit minst ett exempel på vidskeplighet (antal elever inom parentes):

	<i>Totalt (76)</i>	<i>Pojkar (31)</i>	<i>Flickor (46)</i>	
<i>Hela undersökningen</i>	88	94	85	
<i>Personlig vidskepelse</i>	76	71	80	
<i>Socialt överförd vidskepelse</i>	79	90	72	

Antal procent som angivit minst tre exempel på vidskeplighet (antal elever inom parentes):

	<i>Totalt (76)</i>	<i>Pojkar (31)</i>	<i>Flickor (46)</i>	
<i>Hela undersökningen</i>	64	70	59	
<i>Personlig vidskepelse</i>	26	26	26	
<i>Socialt överförd vidskepelse</i>	35	35	35	

Antal procent som angivit minst ett exempel på vidskeplighet (antal elever inom parentes):

	<i>Europa (8)</i>	<i>Mellanöstern (36)</i>	<i>Afrika (21)</i>	<i>Asien (11)</i>
<i>Personlig vidskepelse</i>	50	86	67	64
<i>Socialt överförd vidskepelse</i>	50	78	67	64

Antal procent som angivit minst tre exempel på vidskeplighet (antal elever inom parentes):

	<i>Europa (8)</i>	<i>Mellanöstern (36)</i>	<i>Afrika (21)</i>	<i>Asien (11)</i>
<i>Personlig vidskepelse</i>	38	29	15	9
<i>Socialt överförd vidskepelse</i>	25	40	29	36

Antal procent som angivit minst ett exempel på vidskeplighet (antal elever inom parentes):

	<i>Ingen rel. (3)</i>	<i>Kristendom (67)</i>	<i>Islam (5)</i>	<i>Övriga (1)</i>
<i>Personlig vidskepelse</i>	(100)	70	(80)	
<i>Socialt överförd vidskepelse</i>	(100)	68	(100)	

Antal procent som angivit minst tre exempel på vidskeplighet (antal elever inom parentes):

	<i>Ingen rel. (3)</i>	<i>Kristendom (67)</i>	<i>Islam (5)</i>	<i>Övriga (1)</i>
<i>Personlig vidskepelse</i>	(33)	24	(20)	
<i>Socialt överförd vidskepelse</i>	(33)	35	(40)	

Antal procent som angivit exempel på vidskeplighet (av 76 elever):

<i>Några exempel</i>	<i>Totalt</i>	<i>Pojkar</i>	<i>Flickor</i>	
<i>Turtal eller oturstal</i>	76	68	80	
<i>Amulett eller maskot</i>	53	61	46	
<i>Horoskop eller spår sig</i>	29	23	33	
<i>Obehag vid hot i vidskeplig form</i>	22	29	17	